

V

PREVODI

Margaret Džekob

MENTALNO OKRUŽENJE JAVNE SFERE: EVROPSKA PERSPEKTIVA¹

Već sedamdesetih godina osamnaestog veka novinari i teoretičari, kao i oni koji su svakodnevno vodili učtve razgovore po kafeima, naučnim društvima, salonima i masonskim ložama – bilo da su govorili engleski, francuski ili holandski – rutinski su podsticali javno mnjenje ili mu su se obraćali. Mentalna kategorija „javnosti“, poput kategorije „društvenog“, postala je opšte mesto. Sada, krajem dvadesetog veka, većina istoričara prihvata značaj „javnosti“ koju su prizivali pisci osamnaestog veka i priznaje dug nemačkom filozofu Jirgenu Habermasu [Jürgen Habermas] što je prvi uvideo njen značaj. Još 1962. godine on je skrenuo pažnju na strukturnu transformaciju ka moderni, koju je u osamnaestom veku signaliziralo sve uobičajenije prizivanje „javnosti“. U delu najpre objavljenom na nemačkom, a konačno 1986. na francuskom i 1989. na engleskom jeziku, Habermas je predstavio jedno heurističko sredstvo, jedan imaginativni resurs koji objašnjava novu svest pojedinačnog sebstva, definišući ga u odnosu na univerzum izvan porodice, odvojen od države i ostvaren putem čitanja, učtivilih razgovora i, naročito, putem društvene interakcije koju zahteva komercijalni život.

---

¹ Ovaj esej [Margaret Jacob, *The Mental Landscape of the Public Sphere: A European Perspective*, *Eighteenth-Century Studies* 28, 1994, 95–113] najpre je izložen kao plenarno obraćanje u Američkom društvu za studije osamnaestog veka (*American Society for Eighteenth-Century Studies, ASECS*) u Čarlstonu (Južna Karolina) 1994. godine, pa sam dopustila da zadrži neke karakteristike predavanja. Videti Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge: MIT Press, 1989); a o uticaju na francusku historiografiju, videti Keith Michael Baker, *Defining the Public Sphere in Eighteenth-Century France: Variations on a Theme by Habermas*, u Craig Calhoun, ur, *Habermas and the Public Sphere* (Cambridge: MIT Press, 1992), 181–209. Ne prihvataju svi sve aspekte Habermasove argumentacije, ali on zasluuje priznanje jer ju je prvi izneo.

Ovo refleksivno sebstvo obraćalo se javnosti zato što su u mentalnom univerzumu te republike i razum i osećajnost presuđivali, tešili i na kraju prevladavali.² Javna sfera osamnaestog veka bila je ograničena kvalitetom i kvantitetom čitalaca: ulagivali su joj se romanopisci, podsticali je novinari, da bi je tek onda šokirali *philosophes* i pornografi. Kao takva, ona je predstavljala jedan od preduslova za pojavljivanje modernog demokratskog društva na Zapadu.³ Novi mentalni univerzum podupirali su proživljeno iskustvo, mreža dobrovoljnog udruživanja i neformalne društvenosti po salonima, naučnim društvima, kafedžinicama, književnim i filozofskim društvima, pozorištima i masonskim ložama. U Engleskoj je sve to bilo jasno vidljivo i pre poslednje decenije sedamnaestog veka; u Francuskoj pre dvadesetih godina osamnaestog veka. Heuristika javne sfere, poduprta građanskim društvom, obogaćuje našu viziju prosvetiteljstva, čineći je znatno širom od porodice od desetak *philosophes* i niza kanonskih tekstova. Sa ovim ekspanzivnim rekonceptualizovanjem prosvetiteljstva, izazov za savremenu historiografiju postaje opisivanje bogatstva prosvetljenih kulturnih praksi, utvrđivanje njihovih korena i prekretnica i njihovo povezivanje sa onim poznim političkim transformacijama osamnaestog veka koje artikulišu demokratske ideale i institucije Zapada.

Kao što se moglo predvideti, potraga za prosvetljenim kulturnim praksama i formama vraća nas u Englesku. Rana i relativna snaga javnosti koju je trebalo prizvati tamo je zavisila od jednog već začetog i revolucionarnog iskustva. Zaista, ukaz iz marta 1649. godine, kojim je institucija monarhije zamenjena predstavničkim savetom objašnjavao je da je „položaj kralja u ovoj naciji i u Irskoj... nepotreban, opterećujuć i opasan po slobodu, bezbednost i javni interes naroda“.⁴ Do pedesetih godina sedamnaestog veka mala društva ljudi koja poštuju pravila svojih statutâ, kao i nevidljivi kolegijumi i političke skupine više nalik sektama nego sekularnim grupama, utabali su stazu za političke partije i klubove koji su se pojavili tokom restauracije. Osamdesetih godina sedamnaestog veka okupljanje po klubovima bilo

2 O ulozi Engleskinja u novoj javnosti, videti G. J. Barker-Benfield, *The Culture of Sensibility: Sex and Society in Eighteenth-Century Britain* (Chicago: University of Chicago Press, 1992); primetno je da ova izuzetno korisna knjiga – iz razloga koje ću razmatrati – ne pominje ni Habermasa niti prosvetiteljstvo *per se*.

3 O francuskom uticaju na Habermasa videti takođe Arlette Farge, *Dire et mal dire: L'opinion publique au XVIIIe siècle* (Paris: Editions du Seuil, 1992), 13.

4 Citirano u J. G. A. Pocock i Gordon J. Schochet, *Interregnum and Restoration*, u J. G. A. Pocock, ur. (uz pomoć Gordon J. Schochet i Lois G. Schwoerer), *The Varieties of British Political Thought, 1500-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 147. Cf. Margaret C. Jacob, *The Crisis of the European Mind: Hazard Revisited*, u Phyllis Mack i Margaret C. Jacob, ur. *Politics and Culture in Early Modern Europe: Essays in Honor of H. G. Koenigsberger* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 251-271.

je uobičajenije i nestašnije kod vigovaca nego među trezvenim torijevcima. Razvrtni i vigovski orijentisani članovi „Kit-ket kluba“, republikanskog kluba „Zelena vrpca“ i kluba „Teleća glava“, obeležavaju novu zonu društvenog iskustva, odvojenog od dvorskih intriga i uticaja sveštenstva.⁵ U liku trećeg erla od Šaftsbrija (Shaftesbury) englesko građansko društvo proizvelo je i prvog teoretičara učtivosti.⁶ Reputacija engleske društvenosti je bila toliko moćna da su čitav vek kasnije francuski revolucionari u Monpeljeu osnovali svoj patriotski klub objašnjavajući da „reč klub u engleskom označava koteriju u kojoj jednakost dolazi sa članstvom; prvi temelj kluba je stoga jednakost“.

U Francuskoj je u isto vreme snaga apsolutističke države sprečavala nezavisnost javne sfere. Arlet Farž (Arlette Farge) prepoznaje održiv koncept javnosti tek od dvadesetih godina osamnaestog veka, kada bi se moglo reći da je mnjenje postalo dvor kojem se trebalo dodvoravati.⁷ Dosijeji pariske policije iz tog razdoblja potkrepljuju njenu sugestiju da se od 1700. do 1740. godine u francuskom društvenom i kulturnom životu dogodila značajna promena. Godine 1700. policija je rutinski hapsila protestante, klevetnike, alhemičare, špijune i, naravno, janseniste. Do 1740. godine registar hapšenja beleži klevetnike i sveprisutne janseniste, ali i mnogo više novinara, prodavaca knjiga i piljarica, kojima su se pridružili novi pritvorenici: pornografi, slobodni zidari i oni koji su se u to doba zvali sodomiti, hvatani dok su se provodili u svojim privatnim kabareima.⁸

Ali biti pritvoren u istoj ćeliji nije moralo da znači misliti na isti način. Francuska republika ljudi od pera, za razliku od slike koju su o njoj stvorili izgnani hugenoti, bila je politički poliglot, diskurzivni hibrid. Vodeći časopis jansenista, *Nouvelles ecclésiastiques*, prizivao je javnost, a istovremeno bio

5 Videti David Allen, Political Clubs in Restoration London, *Historical Journal* 19 (1976): 561-580; za neprijateljski prikaz moći klubova videti A.B. [John Ferguson], *A Letter to Mr Secretary Trenchard, discovering a conspiracy against the Laws and Ancient Constitution* (London, 1694), 10.

6 Dužna sam da ukažem na knjigu Lawrence E. Klein, *Shaftesbury and the Culture of Politeness: Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), koja pominje Habermasovo delo ali ne povezuje Šaftsbrija sa prosvetiteljstvom.

7 Farge, *Dire et mal dire*, 28-35.

8 Najraniji dokaz postojanja takvih klubova može se naći u zatvorskom dosijeu Simona Longlua (Simon Langlois) iz 1706; Préfecture of the Police [APP], Paris, Aa/7/424. Njegov klub je bio jedan „red“ sa ceremonijama i titulama za vođe; sastajali su se u kabareu u ulici Sent Antoan. O uključivanju žena u širenje pornografije, videti APP Aa/7/ff.363-596, registre hapšenja iz četrdesetih godina osamnaestog veka za *Dom Bougre* i *Thérèse philosophe*. Cf. Margaret C. Jacob, *The Materialist World of Pornography*, u Lynn Hunt, ur, *The Invention of Pornography: Obscenity and the Origins of Modernity, 1500-1800* (New York: Zone Books, 1993), 183-191.

neprijateljski nastrojen prema antiapsolutističkoj političkoj teoriji. Ipak, širom zapadne Evrope novi apelacioni sud javnosti postao je forum koji je nepristrasno sagledavao apsolutizam. Stoga je pre smrti Luja XIV 1715. godine, ali ne zadugo posle toga, sazrevanje evropske javne sfere dugovalo više engleskim slobodnim misliocima, republikancima i izgnanim hugenotima, ilegalcima i materijalistima, nego jansenistima ili učtivim, aristokratskim i prefinjenim ženama i muškarcima pariskih salona. U Parizu je pronicljivi čitalac, poput Prospera Maršana [Prosper Marchand], mogao da pronađe dela Bejla [Bayle] i Leklera [LeClerc] i da ih sakrije u svoju privatnu biblioteku. Ali kada je pobjegao u Holandsku Republiku 1710, njegov mentalni univerzum se proširio i obuhvatio Loka [Locke], Spinozu [Spinoza], tajne rukopise i desetak i više časopisa na francuskom jeziku koji su radili na stvaranju nove republike ljudi od perea.⁹

Mentalni horizonti evropskih čitalaca, članova klubova, organizatorke salona, novinara i posmatrača, nastavili su da se šire deceniju za decenijom. Možda je bilo potrebno da se najpre proširi naš mentalni univerzum pre nego što sasvim shvatimo značaj ove nove evropske kulture. Pošto je uticaj Habermasove teze odložen do prevodâ iz osamdesetih godina dvadesetog veka, njegova argumentacija je podstakla književne kritičare i historičare gotovo u istom trenutku u kojem se sama istorija transformisala. Pad autoritarnih režima koje je podržavao Sovjetski Savez u Istočnoj Evropi tokom osamdesetih godina dvadesetog veka, čemu je prethodila tamošnja borba da se izumeju demokratske i opozicione organizacije pod budnim okom represivne države, još jednom je vratio na dnevni red zapadnih komentatora i intelektualaca društvene i kulturne korene moderne. Ali optimizam koji je trebalo da pobude ti događaji na Istoku unekoliko je utišan nezadovoljstvima unutar starijih zapadnih demokratija.

Danas vlada određeno nezadovoljstvo, čak raskol, među različitim historiografijama koje se usredsređuju na kulturni i društveni život zapadne Evrope u osamnaestom veku. Podele su političko-ideološke, nacionalno-istorijske i rodne, a ishoduju podrivanjem napora da se napiše ono što je Habermas nagovestio da treba napisati: opštu pripovest o suštinski zapadnoevropskom i kolonijalno-američkom razvoju, u kojem leže koreni demokratske kulture i racionalni temelj za artikulaciju univerzalnih i humanih principa.

---

⁹ Dok je bio u Parizu Maršan je prikupio brojeve Bejlovog časopisa *Nouvelles de la République des Lettres* 1684-89, koji je devedesetih godina sedamnaestog veka nastavio da uređuje Žak Bernar [Jacques Bernard]; Žan Leklerovu *Bibliothèque universelle et historique* i *Bibliothèque choisie*; dela Grocijusa [Grotius]; Hobsa [Hobbes] na latinskom: čini se da Maršan nije čitao engleski u to vreme. Videti UB [Univerzitetaska biblioteka] Lajden, Marchand MS 12, uvezani tom iz 1709. sa umetnutnim „Dodatkom“ iz druge decenije tog veka.

Zadatak koji sam sebi postavila u ovom eseju jeste da, korišćenjem uporedne perspektive, pokušam da se probijem kroz te raskole i nezadovoljstva, ne bih li identifikovala one zajedničke elemente koji bi mogli da funkcionišu u jednoj takvoj opštoj pripovesti. Želim da ispitam aspekte nove javne kulture u severnoj i zapadnoj Evropi i, time, napravim korak ka pisanju vizije prosvetiteljstva iz ugla moje generacije. Do danas nismo zamenili Hazara [Hazard], Kasirera [Cassirer] i Geja [Gay], ne zato što bi ih zbog njih samih trebalo zameniti, već jednostavno zato što se nalazimo na drugačijem mestu ljudske istorije. Možda nismo sposobni da iznova osmislimo internacionalizam njihove vizije, ali ne mislim tako. Ipak, ponovno osmišljavanje će nam izmicati sve dok nacionalne istorije više postavljaju prepreke nego što nijansiraju razlike.

Unutar čuvanih granica nacionalnih istorija postoji mnogo ekstrema. Na primer, uprkos značaju koji su Lok i engleski slobodni mislioci imali u zemlji i inostranstvu na početku veka, kao i značaju koji su Pristli [Priestley], Prajs [Price], Hjum [Hume] i Vulstonkraft [Wollstonecraft] imali na njegovom kraju, većina engleskih istoričara ne cení mnogo prosvetiteljstvo kao takvo, a još manje cení ono što su Hazar, Morne [Mornet], Kasirer, Habermas i Gej rekli o njemu.¹⁰ Skoro da bi se moglo pomisliti da su se *philosophes* okupljali u Mastrihtu a ne u Parizu, Edinburgu, Londonu i Hagu. Među britanskim istoričarima, čini se da samo istoričari Škotske i istoričari trgovine knjigama uopšte, shvataju značaj i međunarodni uticaj prosveteljene javne kulture.

Zahvaljujući njihovom i radu savremenih holandskih istoričara, sada možemo da uočimo određene slične karakteristike u prosvetiteljstvu kakvo zatičemo na protestantskom severu – u Britaniji i Holandiji. Na oba mesta novom kulturom učtivosti dominirali su liberalni laici i protestantsko sveštenstvo koje je naginjalo prirodnoj teologiji, kao i društvene literate, od

10 Za vrh engleskog ledenog brega, mada se u ovoj verziji koristi tvrdoglavo monolitna definicija „prosvetiteljstva“, videti J. C. D. Clark, *The Language of Liberty, 1660-1832: Political Discourse and Social Dynamics in the Anglo-American World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 14-20. Za komentare o tome kako engleski istoričari ignorišu najznačajnija radove o ranom prosvetiteljstvu – „u engleskoj historiografiji taj rad je praktično nepoznat“ – videti J. A. I. Champion, *The Pillars of Priestcraft Shaken: The Church of England and its Enemies, 1660-1730* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 2-3; ali čak i u njegovom interesantnom radu postoji tendencija da se slobodno mišljenje posmatra jednostavno kao anticrkveno, a ne kao deo većeg kulturnog pomeranja ka moderni. Pre više decenija, Franko Venturi [Franco Venturi] je opovrgavao ovu uskogrudost u svojoj studiji *Utopia and Reform in the Enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971). Sa uobičajenom širinom, delo Pokoka [J. G. A. Pocock] barem pominje prosvetiteljstvo u Engleskoj, ali želi da ga tumači tako da ga je predvodilo sveštenstvo i da je bilo duboko „konzervativno“. Videti njegov članak: Clergy and Commerce: The Conservative Enlightenment in England, u *Eta dei Lumi. Studia Storici sul settecento Europeo in onore di Franco Venturi* (Naples: Jovene, 1985).

Hjuma do Bele van Zajlen [Belle van Zuylen]. Oni su oblikovali raskid sa teokratijom i doslovnim razumevanjem Biblije. Ekstremi spinozizma, pan-teizma i materijalizma vrebali su iz podzemlja sa obe protestantske strane Lamanša, ali je od Samjuela Klarka [Samuel Clarke] do Johanesa Stinstra [Johannes Stinstra], Betje Volf [Betje Wolff] i Agje Dejken [Aagke Delem], božanstvom inspirisano prosvetiteljstvo – rođeno iz njihovog tumačenja nove nauke – izgledalo kao dovoljan protivotrov dogmatizmu, entuzijazmu ili apsolutizmu.¹¹

Ali malo toga u vezi sa ovom severnom verzijom nove sekularne kulture interesuje francuske historičare, koji su dugo vremena smatrali prosvetiteljstvo jedinstveno svojim. Sve ograničeniji strogošću nacionalne historiografije, i oni su postali zatvoreni, ako ne i uskogrudni. Tako mnogi francuski historičari zamišljaju da se svaka rečenica izgovorena ili napisana na francuskom jeziku tokom tog veka mora ticati Francuske.¹² Ali u osamnaestom veku francuski jezik je funkcionisao otprilike onako kako engleski funkcioniše danas, kao međunarodna *lingua franca*. Uzmite u obzir i istoriju Francuskinja i rodne studije. Nekoliko stručnjaka iz ovih oblasti sklono je ili da osudi javnu kulturu prosvetiteljstva kao isključivi i suštinski „prostor maskuliniteta“ ili da se zadovolji pokazivanjem kako su samo pariski saloni *philosophes* i njihovih civilizovanih prijatelja sredinom veka mogli biti u epicentru prosvetiteljstva.¹³

U stvari, feministička historiografija najvećim delom sada prihvata argument koji je prva iznela Džoan Lands [Joan Landes]: ona Francusku revoluciju vidi kao nešto što je bilo loše za žene i osuđuje njeno ponovno stvaranje habermasovske javne sfere kao „suštinski, a ne samo kontingentno, maskulinističko“.¹⁴ Nasuprot tome, feministička teorija revolucija u Engleskoj

11 Za ovaj soj holandskih likova, mesto od kojeg treba početi je: Margaret C. Jacob i Wijnand Mijnhardt, prir., *The Dutch Republic in the Eighteenth Century: Decline, Enlightenment and Revolution* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1992). O Betje Volf i Johanesu Stinstru videti takođe: Margaret C. Jacob, *Private Beliefs in Public Temples: The New Religiosity of the Eighteenth Century*, *Social Research* 59, 1, 1992: 75-77.

12 Kao knjigu koja najsnažnije ističe međunarodnu upotrebu i značenje francuskih tekstova videti: Elizabeth L. Eisenstein, *Grub Street Abroad: Aspects of the French Cosmopolitan Press from the Age of Louis XIV to the French Revolution* (Oxford: Clarendon Press, 1992).

13 Videti Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1994), 233-280, i 234 n, za „maskulini um“. Drugi su uočili koliko je prosvetljenih muškaraca nastojalo da zadrži tradicionalne rodne odnose – kao što su zapravo činile i mnoge žene. To, međutim, ne treba da vodi poricanju moći ženama koje nisu bile *salonnières* (inače tako dobro prikazanih) da delaju, transformišu i pridaju posebna značenja.

14 Joan Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1988), 7. Zapaziti misao Meri Vulstonkraft iz 1795.

i Americi u njima sada vidi otvaranje ženskog javnog prostora i prostora aktivnosti žena.¹⁵ Ali tamo gde njihovo takvo viđenje revolucije ostaje sumnjivo, francuske feminističke istoričarke (drugačije rodno određenom putanjom) ironično završavaju u saglasju sa dugom historiografskom tradicijom koja se najčešće pronalazi među konzervativnim, čak krajnje desno orijentisanim istoričarima. Oni su uvek osuđivali Francusku revoluciju, bilo u celosti ili delimično. Jedna grana ove historiografije s prezirom odbacuje i prosvetiteljstvo, u meri u kojoj bi se ono moglo uključiti u Revoluciju.

Postoje neke feminističke istoričarke, kao što je Dina Gudman [Dena Goodman], koje žele da spasu barem prosvetiteljstvo pariskih *salonnières* i *philosophes*. Ali, čineći to, one vraćaju historiografski sat za pun krug unazad. One zaobilaze međunarodno društvenu i politički orijentisanu istoriju tekstova koju je upražnjavao Venturi i prihvataju porodični model *philosophes*-a, tako rodno preosmišljen da istakne žene kao vođe i vaspitače salona. Sa tim drugačije rodno preosmišljenim programom, one se vraćaju intelektualnoj istoriji Mornea, bez njegovog interesovanja za provinciju, ili idealističkim metodama Kasirera, bez njegove evropske vizije. Kada se ova isključivo na Pariz usredištena historiografija dovede do svog logičkog zaključka, ona degradira ili izgoni međunarodni život prosvetiteljske kulture i javnu sferu koja ju je jemčila i održala. Osim toga, savremena francuska historiografija prosvetiteljstva sklona je ignorisanju nauke i medicine pa, podržavajući taj opšti trend, i njena feministička verzija poklanja malo pažnje mesmeristkinjama ili dopisnim članicama naučnih društava.¹⁶ Istorija knjige cveta, ali znamo malo o doprinosu francuskih izdavačica i čitateljki.¹⁷

---

godine: „odgojena [u Francuskoj], moja devojčica bi bila slobodnija“. Citirano u Virginia Sapiro, *A Vindication of Political Virtue: The Political Theory of Mary Wollstonecraft* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 37.

15 Phyllis Mack, *Visionary Women: Ecstatic Prophecy in Seventeenth-Century England* (Berkeley: University of California Press, 1992). O Americi videti rad Meri Bet Norton [Mary Beth Norton] i Linde Kerber [Linda Kerber]; koristilo mi je odlično saopštenje sa konvencije ASECS 1994, u sekciji 69: Fredrike Teute, „Reading Men and Women in Eighteenth-Century New York“.

16 Pre mnogo godina Robert Darnton (Robert Darnton) je skrenuo pažnju na *Mesmerizam i kraj prosvetiteljstva u Francuskoj* [*Mesmerism and the End of the Enlightenment in France*] (Cambridge: Harvard University Press, 1968); o značaju žena u samo jednom gradu u kojem se mesmerizam raširio videti Strasbourg, B. N. U. MS 1432; ne postoji ništa antiprosvetiteljsko u vezi sa izražavanjem osećanja i u njima možemo videti ideološke prethodnike dalekosežnih reformi opisanih u: Dora B. Weiner, *The Citizen-Patient in Revolutionary and Imperial Paris* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993). Vlasti su bile uzburjane zbog onoga za šta su žene koristile Mesmerova [Mesmer] javna okupljanja; videti Arthur Donovan, *Antoine Lavoisier: Science, Administration and Revolution* (Oxford: Blackwell's, 1993), 221.

17 Bilo je tako malo žena u francuskom izdavaštvu jer su propisi (pre 1789) zabranjivali ženama da budu izdavači, osim ako nisu nasledile posao posle smrti svojih muževa;

Isto tako, ova historiografija je sklona izbacivanju iz vidokruga žena koje su primljene u masonske lože, budući da je to zasigurno morao biti maskulinistički prostor u kojem je preovladavao „maskulini um“.¹⁸

Pošto sam sada uspela da uvredim otprilike sve – osim možda Škote – dozvolite da potražim poslednje utočište političke nekorektnosti i kao našeg vodiča prizovem univerzalizam i kosmopolitizam prosvetiteljstva, kao i naučni duh koji ga je obogaćivao. Tvrdim da su nacionalne istorije, uz pomoć rodnih studija, izumele konvencije koje ih trenutno više nagone na usko i izolovano razumevanje zapadne moderne u njenim izvorima nego što ga obogaćuju. Nasuprot tome, želim da angažujem uporedni pristup i potražim širu viziju prosvetiteljstva, viziju koja se napaja lokalnim okruženjem da bi obogatila evroameričku perspektivu.

Dokazi koje ću predstaviti ukazuju na to da su do novog i ekspanzivnog stanja uma muškarci i žene sa engleskog, holandskog i francuskog govornog područja, koji poseduju određeno bogatstvo i značajno obrazovanje, došli selektivno, u nekim mestima sporije i uz više oklevanja nego u drugima. Oni su zadržali, čak ojačali svoje nacionalne identitete, ali su i prekoračili nacionalne granice, rodne podele i uticaj lokalnog okruženja. Sveobuhvatni karakter ovog novog mentalnog prostora teško da bi nas iznenadio ukoliko bismo se prisetili da su ga podstakle dve moćne inovacije: globalna trgovina, osvajanje i kolonizacija; i njutnovska nauka, koja je ponudila do tada nezabeleženi korpus univerzalno primenjivih zakona prirode, koji podležu matematičkoj i eksperimentalnoj proveri. Sedamdesetih godina osamnaestog veka mentalna republika ljudi od pera omogućiće međunarodnu republikansku konverzaciju. Bila je to jedna od mnogih takvih konverzacija, o mašinama, o prirodnoj teologiji, o romanima ili o novoj hemiji. Ali

---

videti Carla Hesse, *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris, 1789-1810* (Berkeley: University of California Press, 1991), 30-31. Za neke informacije o čitateljka-ma videti Sarah Maza, *Private Lives and Public Affairs: The Causes Célèbres of Prerevolutionary France* (Berkeley: University of California Press, 1993).

18 U nedavno objavljenoj knjizi Dine Gudman, *The Republic of Letters*, prva masonska loža za koju imamo podatke da su se u njoj žene i muškarci sastajali „na istom nivou“ bukvalno se odbacuje kao nemasonska (254). Žene u njoj opisane su kao Francuskinje, iako su bile iz različitih zemalja i govorile francuski; njihovu ložu je finansijski podržavala Velika loža Holandije. Njena arhiva (koja se nalazi u Hagu) nije konsultovana, kao ni bilo koji drugi primarni izvor za lože u Francuskoj. Na osnovu sekundarnih izvora iz tridesetih godina dvadesetog veka, u kojima se žene masoni opisuju kao „neaktivne, verbalne i sklone cmizdrenju“ (256), građansko društvo sedamdesetih i osamdesetih godina osamnaestog veka je definisano kao „maskulinistički prostor“. Za prikaz zasnovan na izvorima videti: Janet M. Burke, *Freemasonry, Friendship, and Noblewomen: The Role of the Secret Society in Bringing Enlightenment Thought to Pre-Revolutionary Women Elites*, *History of European Ideas* 10 (1989): 283-93; Margaret C. Jacob, *Living the Enlightenment* (New York: Oxford University Press, 1991), poglavlje 5.

republikanska konverzacija je obuhvatala američke revolucionare, francuske *philosophes*, holandske patriote, italijanske reformiste, engleske radikale, žene masone i mali puk piskarala, izdavača tajnih rukopisa i pamfletista s margine. Imala je implikacije toliko opasne i subverzivne za monarhe i oligarhe da su protivnici i prosvetiteljstva i Francuske revolucije do duboko u dvadeseti vek smatrali da samo zavera može da objasni njihovu tužnu propast.¹⁹ Republikanizam koji je vrebao iz međunarodne republike ljudi od pera daje prosvetiteljstvu posebnu neposrednost u očima nas koji živimo u republikama. Tako da, iako ovde pišem o istoriji i historiografiji, želim da govorim i kao zabrinuti građanin, kao naslednik demokratskih revolucija poznog osamnaestog veka, koji je sada zabrinut zbog teorijskih pozicija koje su značenje prosvetiteljstva opet učinile kontroverznom u jednim, a prezrenim ili ignorisanim u drugim krugovima.

Naznačujući odmah koliko poštujem javnu kulturu prosvetiteljstva – koju treba jasno razlikovati od svakog iskaza nekog *philosophe* – ne želim da impliciram da je izumevanje javne sfere prvobitno svima koristilo. Prosvedeći diskurs je u osamnaestom veku bio pre svega mogućnost koja se otvarala skoro isključivo pismenima. Samo je pismenost, unapređena pristupom učenom mišljenju o knjigama i časopisima koji su vredni čitanja, nudila puni status građanina ili dodeljivala identitet u anonimnoj javnoj sferi. Van varoši i gradova većina muškaraca i još veći broj žena nije umelo da čita. Oni su uglavnom ostali isključeni iz salonâ, filozofskih društava i loža; stoga i moraju za sada ostati po strani, kao sila koje se treba plašiti ili koju treba prezirati, ali koja je svakako još anonimnija od onih slušalaca, govornika i čitalaca kojima sam dodelila članstvo u novoj mentalnoj republici. Veliki broj pismenih takođe je bio isključen iz efektivnog članstva u građanskom društvu jer je za članstvo u salonima, društvima i ložama, kao i za posećivanje pozorištâ, bio potreban novac: ako ne novac za prijem u članstvo ili za ulaznice, onda za garderobu, za dekoraciju, za darivanje poklona i kupovinu knjiga, za neophodne ali skupe artikle, kao što su fini papir, dobra pera i poštanske marke.

Identitet povlašćenih, pismenih i bogatih učesnika u javnoj sferi može se pronaći istraživanjem privatnih društava, klubova, salona, loža i priznanica sa biletarnica, kao i inventara prodavaca knjiga i čitalaca. Sve to dopušta istoričaru da svedoči samoodređivanjima koja su preduzimali novi građani u republici ljudi od pera. Već dvadesetih godina osamnaestog veka u gradu Mos u kojem se govorio francuski, malo severnije od Lila ali u austrijskoj Holandiji, društvo lokalnih preduzetnika koji su poslovali ugljem

19 O nedavnim oživljavanjima teorije zavere videti: Rise of the Russian New Right, *International Herald Tribune* (1 August 1989), 2.

pozvalo se na „javno dobro i naše naročite interese“ da bi na sebe preneli pravo da vade ugajl za svoj i za profit vlasnika zemljišta.²⁰ Godine 1740. britanski preduzetnici su već čitali priručnike za primenjenu mehaniku, u kojima su opominjani da se čuvaju lažnih inženjera i neobučenih majstora, čija se nekompetentnost morala izložiti svetlu javnog nadzora.²¹ Pedeset godina kasnije, Meri Vulstonkraft se latila prerade na engleski jezik jednog holandskog romana čija je centralna ličnost bio mladi Grandison, džentlmen toliko obuzet javnom službom i dobrom čovečanstva da je elokventno i učtivo – mogli bismo reći pompezno – raspredao o svemu: od filozofije prirode do lepote insekata, radnika i mehaničkih sprava.²²

Godine 1785. prvo žensko naučno društvo u Evropi (time i u svetu) sastalo se u Middelburgu u holandskoj provinciji Zeland. Njegove objavljene proklamacije predlagale su takmičenja za najbolji esej namenjen jednoj podrazumevanoj javnosti: traženo je da ljudi iznesu rešenja tehničkih problema koja bi koristila čitavom čovečanstvu.²³ Ovo društvo, sačinjeno od četrdeset najelitnijih žena u gradu (koje su onda izabrale muškarca za predsednika/sekretara i naučnog demonstratora), za svoje idole uzelo je Dekarta [Descartes], Njutna [Newton], Lajbnica [Leibniz], Emiliju di Šatle [Châtelet], Ana Mariju Šurman [Anna Maria Schuurman] i Margaritu Godevajk [Margarita Godewijk]. Očigledno inspirisano prirodnom teologijom, društvo je sebi kao prvi zadatak postavilo savladavanje udžbenika

20 Archives d'Etat, Mons, Belgium, A.E.M. Charbonnages Bois du Luc (originalno La Société du Houdeng), f.27.

21 O pokretu uključivanja javnosti u korisnu nauku, videti Larry Stewart, *The Rise of Public Science: Rhetoric, Technology, and Natural Philosophy in Newtonian Britain, 1660-1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), poglavlje 2.

22 Izvorni holandski roman napisala je Marija Gertruda de Verken de Kambon [Maria Gertruida de Werken de Cambon]; o pominjanju prevoda (koji je možda koristio još jedan drugi prevod), ali bez uočavanja značaja koji bi delo moglo imati za Vulstonkraft, s obzirom na njeno interesovanje za nauku, videti Virginia Sapiro, *A Vindication of Political Virtue*, 21, n. 3; o nauci u mišljenju Vulstonkraft videti 57-59, ali uočiti defanzivni, apologetski ton pri objašnjenju „naivne nauke“ Vulstonkraft i njenog razlikovanja od „nauke... kakvu mi danas poznajemo. Danas se naukom bave prvenstveno u hijerarhijskim birokratskim organizacijama, koje nastanjuju ljudi krajnje diferenciranih, specijalizovanih i hijerarhizovanih (muških) profesija“ (58). O naučnoj ideologiji u delu *Young Grandison* (1790) videti Margaret C. Jacob, *The Cultural Meaning of the Scientific Revolution* (New York: McGraw-Hill, 1988), 151. Za tekstove Vulstonkraft pogledati Janet Todd i Marilyn Butler, ur, *The Works of Mary Wollstonecraft* (New York: New York University Press, 1989), 2: 211-354.

23 *Wetten van het Natuurkundig Genootschap, door eenige Dames opgericht, binnen Middelburg den 6 August. 1785* (Middelburg, [1785]), 29. Jedini primerak za koji se zna može se pronaći u Provinciale Bibliotheek van Zeeland. U tekstu se ne pominje posebno „javnost“, ali njeno prisustvo je implicitno u praksi organizovanja takmičenja za najbolji esej.

mehanike sveštenika Žana Antoana Nolea [Nollet], koji je nedavno postao dostupan na holandskom. Ali pobožnost, koja je očigledna već po karakteru pozivnih predavanja koja su održana u društvu, nije sprečila ove žene da izaberu i Danijela Radermahera [Daniël Radermacher] za svog predavača. On je bio revnosni volterijanac, mason i poverenik Betje Volf.²⁴ Da ne pomislimo da je Midelburg (oko 15.000 stanovnika) neki zabačeni čošak, isuviše udaljen od Pariza ili Londona da bi zavređivao našu pažnju, jedan pogled na lokalne novine od bilo kog datuma osamdesetih godina osamnaestog veka pokazuje rutinsko izveštavanje odasvud, iz Turske, Poljske, Francuske, ostatka Holandije; zapravo, čitateljke i čitaoci pronalazili su u njima više obaveštenja o svetskim nego o domaćim događanjima.²⁵

Upoznavanje sa štampom ili novim naučnim saznanjima bila je samo jedna putanja za ulazak u javnu sferu. Nova religioznost, inspirisana poretkom njutnovskih nebesa, takođe je mogla da izvede ljude iz parohijalizma. U istom gradu provincije Zeland tri decenije ranije, lokalna masonska loža, poput svih drugih u Evropi, prizivala je na ceremoniji otvaranja Velikog arhitektu vasseljene. Potvrđen božanstvom koje je više matematičko nego presuđujuće, poglavar ove elitne lože sa francuskog govornog područja, pune lokalnih regenata, onda je okupljenima predstavio svog naslednika. Izabrali su ga većinom glasova i, dok su ga izvodili, poglavar je rekao okupljenima: „Primitite javni dokaz da ste savršeno obavili... ovu važnu dužnost [dužnost javnog glasanja].“²⁶ Tako je nezavisna, rodno neodređena javnost, svakako od druge polovine osamnaestog veka i na barem tri jezika, mogla da traži, opravdava i žustro izražava i sopstvene interese i interese svojih učesnika. U Briselu je masonski almanah na francuskom jeziku za 1788. godinu zloslutno objasnio: „Želeli smo da ih podražavamo; kraljeve, suverene, visoke činovnike koji su se etablirali: ali avaj, moć nema granica, vlast je bez ograničenja, ropstvo apsolutno.“²⁷ Krajem veka, ohrabrena javnost autoritativno govori čak i o suverenima i visokim činovnicima.

24 Videti P. J. Buijnsters, ur, *Briefwisseling van Betje Wolff en Aagje Deken* (Utrecht: Utrecht H & S, 1987), 1:116, 123-30, 370, 372-80; H. C. M. Ghijsen, *Zeeuwse vrienden van Betje Wolff-Bekker, Archief uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 1970, 16-44. Godine 1940, kada su nacisti bombardovali Midelburg, većina dokumenata ovog društva je izgubljena, verovatno zauvek.

25 Na primer, *Middelburgsche Courant* (4. Septembar 1784). U ovom razdoblju, žensko društvo je na poklon dobilo prizme i različitu električnu opremu; Radermaher je takođe sedamdesetih i osamdesetih godina osamnaestog veka često putovao sa svojom ženom i kćerkama u Belgiju i Francusku (videti njegov dnevnik putovanja, arhiva Schorer, br. 519).

26 Zapisi o midelburškoj loži čuvaju se u Biblioteci Velike lože, Hag, MS 23.1; Kast 158.B, f. 115.

27 *Almanach des Francs-Maçons. Pour l'Année Bissextille 1788* (The Hague: Van Laak, 1788), 32.

Ali govoriti francuski nije isto što i biti Francuz. Možda ova obraćanja javnosti kao arbitru ili korisniku i kao lokusu interesa i nezadovoljstva, budući da se dešavaju u Britaniji i niskim zemljama, imaju značajno drugačije značenje od onoga što bi se moglo reći o javnosti u apsolutističkoj Francuskoj. U nekim skorašnjim francuskim historiografskim studijama postoji tendencija da se heuristika „javne sfere“ spoji sa ideološkim konstrukcijama koje je promovisala sama apsolutistička država, da bi se utvrdilo da je potonja iznedrila prvu.²⁸ Ta dvorska kultura je, navodno, više od svega drugog istkala diskurs akademija, salona i, po analogiji, čitalačkih klubova i masonskih loža. Ako se odvede u određenom smeru, logika ovog tekstualno zasnovanog argumenta je dalekosežna i odvažna. Ona se najpre proširuje do argumenta da su Francuzi bili naročito oprezni pri dopuštanju „interesima“ i političkim strujama zasnovanim na interesima da cvetaju.²⁹ Ali iz tog zapažanja može se ustanoviti jedna teleologija koja se neumorno produžava do neuspeha Francuske revolucije, čiji je primer jakobinski teror. Pošto je francuska apsolutistička država tako dominirala građanskim društvom, teče ovaj argument, političke struje zasnovane na interesima, ni u teoriji ni u praksi, nikada nisu sasvim sazrele u kontekstu prosvetene francuske političke kulture.

Da bi se pobešlo od ove teleologije potrebno je pozvati se na kontingentnost istorijskog trenutka. Većina anglo-američkih istoričara mudro se uzdržava od dovođenja lingvističkog argumenta do ekstremnog zaključka: ako diskurs porobljava, onda je sama priroda javne sfere koja ga je iznedrila zasigurno bila fatalno pogrešna. Ali moguće je pronaći savremene francuske filozofe i njihove epigone, koji sada tvrde da su koreni totalitarnih užasa ovog veka upravo humanizam i samo prosvetiteljstvo.³⁰

Takvi argumenti, koji nastoje da dekonstruišu dobroćudne i inovativne posledice građanskog društva i obraćanja racionalnoj javnosti, zapravo prethode postmodernizmu. Bili su uobičajeni u francuskoj historiografiji na vrhuncu hladnog rata. Sedamdesetih godina dvadesetog veka Fransoa Fire [François Furet] je, sledeći Košena [Cochin], napao filozofska društva

28 Za jedan lokus ovog argumenta: David A. Bell, The 'Public Sphere', the State, and the World of Law in Eighteenth-Century France, *French Historical Studies* 17 (Fall 1992): 912-934.

29 Taj argument videti u Baker, „Defining the Public Sphere“, 194.

30 O jednom epigonu, videti Dick Pels, Treason of the Intellectuals: Paul de Man and Hendrik de Man, *Theory, Culture and Society* 8 (1991): 48-49: „Kako je obilno dokazala putanja socijalizma u dvadesetom veku... klice totalitarističke izdaje uvek su bile prisutne u samoj kući prosvetiteljstva... Zbog toga se zalažem za opasniju rutu koja vodi kroz, a ne oko minskog polja, rutu koja kritiku racionalističke moderne uzima ozbiljno čak i onda kada to zahteva delimičnu rehabilitaciju nekih delova sadržaja i stila fašističke ideologije.“

i masonske lože osamnaestog veka jer u sebi sadrže zametke jakobinstva i, stoga, totalitarizma.³¹ Prema Fireovom mišljenju, jakobinstvo je bilo pret-hodnica doktrinarnog marksizma, a u francuskom predrevolucionarnom građanskom društvu on nije pronašao zametke liberalizma, već onoga što je video kao tiraniju demokratije, tiraniju direktne vladavine samoimenovanih komiteta. Danas većina spisa o francuskoj istoriji izbegava da u potpunosti prihvati Fireovu rezigniranu procenu i zadovoljava se time da iznese zanimljiva i značajna zapažanja o teškoći artikulisanja progresivne i opozicione politike u okviru apsolutizma.³² Tako omeđena, ova historiografija dodaje još jednu dimenziju opštoj evropskoj perspektivi o pojavi javne sfere. Ona takođe naglašava različite, zaobilazne, pa čak i prisilne putanje kojima su, veoma postepeno, različite evropske kontinentalne države, najpre u devetnaestom a sada, konačno, i krajem dvadesetog veka, dospele do predstavničke vlasti i liberalne demokratije. Ali ponekad, kada ga koriste kritičari desnice i levice u savremenoj Francuskoj, Fireov argument je izvrnut tako da optužuje sâmo evropsko prosvetiteljstvo, umišljajući da u njemu leže koreni represije ili čak totalitarizma.³³

Kod ovog antiprosvetiteljskog stava u igru ulaze druge teorijske perspektive. Pod uticajem Horkhajmerovog [Horkheimer] i Adornovog [Adorno] napada na prosvetiteljstvo i Hajdegerovog [Heidegger] udara na metafizičke temelje moderne, Rajnhard Kozelek [Reinhard Koselleck] posle rata u filozofskim društvima i tajnim klubovima, koji su delovali u Nemačkoj poznog osamnaestog veka, ne pronalazi javni interes, već onaj krivi uto-pizam koji je pokušavao da državu zameni društvom. Taj „konačni odgovor apsolutizmu“ on je povezao i sa masonstvom, brkajući nemačke lože sa iluminatima poznog osamnaestog veka. Čini mu se da su svi oni ishodovali zastrašujućim učincima. Oboružano Rusoovom [Rousseau] opštom voljom, Kozelekovo bratstvo prosvetljenih pravednika otisnulo se na put ka diktaturi. U njihovoj viziji, „ne samo dela, već pre svega ideje... moraju

31 F. Furet, *Interpreting the French Revolution* (New York: Cambridge University Press, 1981), 179.

32 Videti Daniel Gordon, Philosophy, Sociology, and Gender in the Enlightenment Conception of Public Opinion, *French Historical Studies* 17 (1992): 882-911. Kroz čitav ovaj esej delimično odgovaram na eseje koji su se pojavili 1992. godine u časopisu *French Historical Studies*: tu se nalaze prilozi Danijela Gordona [Daniel Gordon], Dejvida Bela [David Bell], Sare Maza [Sarah Maza] i propratni članak Džefrija Ravela [Jeffrey Ravel] o pariskom pozorištu.

33 Antiprosvetiteljska misao je dobro opisana u Richard Wolin, *The Terms of Cultural Criticism: The Frankfurt School, Existentialism, Poststructuralism* (New York: Columbia University Press, 1992). O posebnoj upotrebi Firea za osudu moderne, videti Bruno La-tour, *We Have Never Been Modern* (Cambridge: Harvard University Press, 1993), 40-44.

biti koordinisane“. U Kozelekovoj pripovesti pravedno prosvetljeni postaju tiranski vratari koji uvode u izmučeno moderno doba.³⁴

Poreklo svih ovih napada na prosvetiteljstvo zapravo seže dalje od post-modernistâ ili Firea i Kozeleka i proteže se unazad do antiprosvetiteljskog diskursa samog osamnaestog veka. U katoličkim državama, takav diskurs je skoro bez izuzetka imao nameru da podrži ovu ili onu verziju apsolutizma, bilo monarhijskog bilo crkvenog. U protestantskoj Evropi, protivljenje prosvetiteljstvu načelno je signaliziralo odobravanje teokratije. Neprijateljstvo prema prosvetiteljstvu obespravljuje nekada benignu ideju neutralne javne sfere, dajući joj zloslutnu konotaciju. Jedan pariski policijski špijun iz četrdesetih godina osamnaestog veka rekao je: „Svako udruženje je uvek opasno po državu, naročito kada poprimi karakter tajnosti i privid religije.“³⁵

Zanimljivo je da većina napada na prosvetiteljstvo dolazi iz francuske historiografije ili izvorno nemačke teorije. Takve intervencije francusku javnu sferu vide kao potencijalno tiransku ili ignorišu napore salonâ i ložâ, pa čak i zvaničnih naučnih akademija, da se distanciraju od interesa apsolutističke države, promovišući otvorenu raspravu koja bi bila dostupna – makar samo putem čitanja – pismenim muškarcima i ženama. Tako postoje neki zanimljivi paradoksi u antiprosvetiteljskoj poziciji. Tek nekolicina modernih klevetnika prosvetiteljstva svoje argumente izvodi izvan područja francuske ili nemačke istorije i poriče nezavisnost od države britanskih inženjera, pripisuje „maskulinistički um“ – umesto samo um – zelandskim sledbenicama nauke ili tvrdi da bi i belgijski preduzetnici, koji su živeli u onome što se tada zvalo austrijskim niskim zemljama i kojima je vladala apsolutistička vlast u Briselu, takođe proizveli zlokobnu politiku. Niko ne piše o tome kako ni oni nisu bili u stanju da iznesu argumente zasnovane na interesima u korist svojih političkih prava. Za sve ostale izvan Francuske pretpostavljalo se da poseduju prosvetljenu zamisao javnosti, da njihovo socijalizovanje ne skriva ništa maskulinističko, ništa državno sponzorisano, niti potencijalno tiransko.

Britanci, Holandani i Belgijanci prolaze tako dobro zbog konvencija i samodovoljnosti nacionalnih historiografija. U njima eksepcionalizam doprinosi održanju ograničenog tumačenja. Dž. H. Eliot [J. H. Elliott] je nedavno rekao da je eksepcionalizam „greh koji okiva nacionalnog istoričara“.³⁶

34 R. Koselleck, *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society* (Cambridge: MIT Press, 1988), 80-85, 132-133, 165-166.

35 Bibliothèque Nationale, Paris, FM 184, f. 75, 4. maj 1744.

36 J. H. Elliott, *The Missing History: A Symposium*, *TLS* 23 (9. jun 1989): 699; citirano u Paul Wood, *The Scientific Revolution in Scotland*, u Roy Porter i Mikuláš Teich, ur, *The Scientific Revolution in National Context* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1992), 263.

Ali može li eksepcionalizam, koji za osnovno polazište ima nedovoljnu razvijenost javne sfere i strah od politike zasnovane na interesima ili tiraniji zatvorenih filozofskih društava, da se održi posle uporednog ispitivanja? Primeri koji se lako pronalaze i u britanskoj i u holandskoj istoriji pokazuju da je, čak i u neapsolutističkim okruženjima, bila široko rasprostranjena rezervisanost u pogledu toga ko treba da pripada javnosti ili šta bi javnost mogla da odobri. Zaista, britanski visoki činovnici i holandski lokalni vladari takođe su se plašili da bi takva, suštinski demokratska ideja kakva je ideja „javnosti“, glorifikovala strasti, entuzijizam i interese običnog naroda. Protivnici demokratije uvek su bili krajnje sumnjičavi prema konceptima koji bi mogli delovati tako da je unaprede.

U britanskom slučaju, kako je Habermas ispravno primetio, javnost je dosledno prizivana već devedesetih godina sedamnaestog veka. Dejstvo takvog diskursa, koji se pojavio posle Revolucije, obezbeđivalo je vlast visokih činovnika nad običnim narodom. Po porazu apsolutizma 1689. godine, poduhvat održavanja poretka pokazao se naročito teškim. Tako su se već 1690. u Engleskoj sekularni visoki činovnici pozivali na javnost, ne da bi je unižavali kao hirovitu ili opasnu, već pre da bi veličali njeno postojanje kao podršku redu i održanju njihove legitimne vlasti. Prizivali su javnost naročito onda kada su pozivani da objasne izvore moralnog ponašanja ili nužnost reda i zakona. Otvoreno su se protivili još uvek uobičajenim tradicionalnim argumentima, koji su se jednostavno oslanjali na crkvu ili božjom promisli pomazanog kralja. Posle 1689. godine takvi tradicionalni argumenti za opravdanje vlasti bili su krajnje sumnjivi vigovcima koji su podržavali Revoluciju.

Na javnim događanjima – kao što je iznošenje preporuka pred Veliku porotu, čiji članovi su regrutovani iz elite grada ili regije, ali kojima su prisustvovala velike mase lokalnog stanovništva – oratori vigovskog ubeđenja otvoreno su koristili političku teoriju Hobsa i Loka. Oni su objašnjavali da „smo svi jednaki po prirodnom stanju“. Dilema koju postavlja ova jednakost bila bi kako je „svako bio spreman da se odrekne svoje vlastite moći da vlada nad jednim čovekom ili više njih, onako kako su smatraли najprikladnijim i najpogodnijim za javno dobro“. Ovde pozivanje na javnost pretpostavlja neophodnost zakona i hijerarhije. Položaj vlasti – mada ne i ugovoreni pristanak na njeno postojanje – počiva na „onom ili onima [koji] vladaju pomoću takvih Pravila oko kojih bi trebalo da se složi Zajednica ili oni koje je ona ovlasila u tu svrhu, sa namerom da svi bolje sačuvaju sebe, svoju slobodu i imovinu“. Javno dobro nastupa kao alternativa preporukama „onih osoba... koje laskaju monarsima na vlasti, da *mogu da rade šta požele, jer imaju Moć da urade više nego drugi*“. Slobodna racionalna stvorenja ne razoružavaju sama sebe „predajući se apsolutnoj arbitrarnoj

moći bilo koga“. Zamisao javnosti i onoga što je dobro za nju dopušta „sve pravedne oblike građanske uprave“.³⁷

Tako, 1690. godine erl od Stamforda (Earl of Stamford) Velikoj poroti u Lesteru govori ono što će i drugi izvori, i britanski i kontinentalni, ponavljati tokom veka, postepeno se primičući potvrđivanju autoriteta javnosti: njeno postojanje je prizvano kao reakcija na uočenu prirodnu jednakost koja se mora regulisati jednoglasnim pristankom. Ta saglasnost zapravo ozakonjuje vladavinu ovlašćene manjine nad nepokornim mnoštvom. Izvori ovog sekularnog opravdanja oligarhijske vlasti, kao i neophodnost njene javne afirmacije, leže u prirodnim pravima i teoriji društvenog ugovora. Nijedan od ta dva izvora nije smatran ideološki uskladivim sa teorijskim osnovama monarhističkog apsolutizma. Vlasti koju jamči javnost nisu ni bili potrebni argumenti koje je izmislilo sveštenstvo i koji se pozivaju na božji gnev ili biblijsku zapovest. Postojanje javnog dobra sprečava anarhiju, koja se javlja zbog toga što, kako kaže Stamford, „ljude pristrasne prema sebi, strast i osveta vrlo lako odvedu predaleko u sopstvenim slučajevima“. Usred frakcionaštva i odanosti partiji, koji su bili endemski za britansku političku kulturu osamnaestog veka, ideal javnog dobra bi ulio učtivost i manire, obuzdao strasti i interese i, na taj način, delovao kao ideološki garant oligarhijske vlasti.³⁸

Predstave javne sfere bile su savršeno podudarne sa oligarhijskom vlašću, iako je njihova upotrebljivost zavisila od uključivanja britanskih elita u čitanje, okupljanje po klubovima i glasanje. Ipak, koncept javnosti bio je i potencijalno nestabilan, upravo zbog toga što je sobom podrazumevao neprekidno širenje. Prosveteno javno mnjenje na obe strane Lamanša znalo je da je masa stanovništva vulgarna – masoni su ih zvali profanima. Ta procena jedva da se pomerila tokom veka: širom zapadne Evrope javni interes je zamišljan tako da, po svojoj prilici, deluje na obuzdavanje ličnih strasti i interesa. Ali ozakonjivanje javnosti naporedo sa obuzdavanjem strasti i

37 Citati su iz „Speech of the Right Honourable Thomas Earl of Stamford“, govora održanog pred Velikom porotom na Opštem tromesečnom zasedanju za okrug Lester, na Miholje, 1690. godine. Govor je zatim štampao Ričard Boldvin [Richard Baldwin] 1692, a preštampan je u Georges Lamoine, ur, *Charges to the Grand Jury, 1689-1803*, Camden Fourth Series, Vol. 43 (London: Royal Historical Society, University College, London, 1992), 36-37. Poslednji citat glasi: „Posle ovoga, nadam se da niko ne može da posumnja da se po pitanju svih pravednih formi građanske uprave, Bog slaže sa onim što Zajednica smatra prikladnim da naloži i reguliše zarad javnog dobra. Postoje neki koji gordo afirmišu *monarhije koje treba da budu tako božanski nasledne* da narod ne treba ništa da radi da bi se odupro ma kom monarhu ili ga uklonio, sve i da se nevideno okrutno ili tiranski ophodi prema svojim podanicima“.

38 Nicholas Phillipson, *Politics and Politeness: Anne and the Early Hanoverians*, u J. G. A. Pocock, ur, *The Varieties of British Political Thought*, 222-224.

interesa bio je šakkljiv posao. Po pitanju obuzdavanja, britansko, francusko i holandsko razmišljanje moglo bi biti sasvim slično. Bilo je i razlika, naročito u francuskim raspravama i njihovom društvenom okruženju. Ali pre nego što se konačno pozabavim njima, želim na kratko da razmotrim Holandsku Republiku.

Slična rezervisanost u pogledu toga kako treba regulisati interese mnoštva i koliko vlasti bi moglo biti investirano u javnost bila je uobičajena u Holandskoj Republici, u kojoj su dominirali tržišni interesi. Čisto teorijski govoreći, pojam suvereniteta naroda naširoko je upotrebljavan u niskim zemljama još od poznog šesnaestog veka da bi se opravdala pobuna protiv Španije, a *gemeente*,³⁹ koliko god prezirane, imale su ulogu koju je trebalo da igraju u visokoj teoriji već osamdesetih godina šesnaestog veka.⁴⁰ I pre 1645. godine u Amsterdamu se svake nedelje moglo kupiti deset različitih novinskih listova.⁴¹ Nije li onda legitimno govoriti o „javnoj sferi“ kao imaginativnom resursu koji je bio dostupan Holandskoj Republici sredinom sedamnaestog veka?

Holandska umetnost tog razdoblja može nam pružiti neke nagoveštaje u pogledu višesmislene uloge publike ili javnosti. Teoretičari umetnosti sredine sedamnaestog veka pridaju veliki značaj onome što je već do četrdesetih godina tog veka postalo izrazito cenjeno: *houding*. Gotovo neprevodiv, ovaj termin se najpre pojavio među aktivnim umetnicima i tek postepeno se probio do teoretičara. Može da znači „aspekt“ ili „stav“ na slici, tačnije, sposobnost da se osmisle zadovoljavajuće prostorne konstrukcije, da se stvori harmonija svega što treba da uvuče posmatrača u sliku. Umetničko delo se nikada ne zamišlja kao nešto što prvenstveno treba da zadovolji svoju publiku. Ipak, njegove staze, otvorena vrata i kanali namerno pozivaju posmatrača da uđe, „da zađe iza scene“.⁴²

Holandski slikarski realizam podrazumevao je u svom samoodređenju publiku izvan slikarskog teksta, i to na način koji je odgovarao obezbeđivanju kupaca u jednoj privredi koju pokreće tržište i koja je već do četrdesetih godina sedamnaestog veka počela da uključuje čak i umetnost. Nekoliko ključnih elemenata definicije javnosti kao neutralnog i pozvanog arbitra već je prisutno u svetu koji su nam tako divno oslikali Sten [Steen], De Hoh

39 Holandske opštine – prim. prev.

40 Videti Martin van Gelderen, *The Political Thought of the Dutch Revolt, 1555-1590* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

41 O konceptualnim problemima modernizacije i njene primene na holandske prilike, videti Heinz Schilling, *Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society: Essays in German and Dutch History* (New York: Brill, 1992), poglavlje 7.

42 Videti Paul Taylor, The Concept of *Houding* in Dutch Art Theory, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 55 (1992): 231.

[de Hooch] i Vermer [Vermeer]. Ipak, čini se da se čak i u Holandskoj Republici koncept „javne sfere“, kao nezavisnog apelacionog suda, razvio tek punih stotinu godina kasnije, kao izum sredine osamnaestog veka. Tada je pozivanje na njega potpomogla holandska posmatračka književnost, koja je hotimice podražavala uspješne londonske časopise. Potpuno razvijeni koncept bio je uvezena roba engleskih i francuskih korena. Reputacija *het gemeen* bila je toliko bremenita da se njegovo implicitno prizivanje – mada običan narod lebdi u svesti pismenih barem od četrdesetih godina sedamnaestog veka – dogodilo tek sredinom osamnaestog veka, kada je francuski termin *le publique* preraden i prilagođen holandskom tako da opiše novi i nezavisni apelacioni sud, *het publiek*. U imaginaciji pismenih, nepismeni Holandani (do 1750. manjina muškaraca ali više žena) iz gradskih i, naročito, iz seoskih sredina ostali su vezani za porodicu, crkvu i gazdu. Identitet prostih poticao je iz njihove navodne pobožnosti, položaja u porodici i žudnje za pokornošću poslodavcima, zemljoposjednicima, rentijerima i očevima. U svesti pismenih širom zapadne Evrope, poluobrazovani su posedovali samo strasti i entuzijazam, koji se nisu mogli pripitomiti anonimnim čitanjem i javno oblikovanim mišljenjem i interesima. Koliko god da je bila komercijalna, napredna ili republikanska, holandska elita se tek postepeno osmelila da prizove javnost kao ogledalo koje odražava njihova nezadovoljstva ili postignuća nacije.

Smelost koja je bila potrebna da se prizove nikada prikladno ograničena javnost poticala je i od jednog novog i protejskog izvora: eksperimentalne nauke. Zaista, do sredine sedamnaestog veka, baš kao što je umetnički realizam zahtevao publiku i samim tim osobenu veštinu potrebnu da bi joj se ulagivao, tako je i realističkoj epistemologiji nauke bio potreban novi društveni prostor. Eksperimentalnost je bila ključ za bojllovsku i njutnovsku nauku, a eksperimentalni prostor i pogled morali su se vešto izgraditi: publiku je trebalo i retorički i vizuelno namamiti u istinu eksperimenta. Putem pokušaja i pogrešaka, eksperiment je stekao društveno konstruisani status istinitosti i do 1750. godine naučna publika postala je uobičajena pojava širom zapadne Evrope. Praksa nauke presudno je doprinela onoj nezavisnosti i onom osporavanju koji se pronalaze u javnim raspravama drugih oblasti.

Ipak, nacionalno okruženje je uticalo na upotrebu i recepciju čak i eksperimentalne nauke. Njرتونizam je osvojio univerzitete u Holandskoj Republici ranije nego bilo gde drugde na kontinentu. Ta pobjeda učinila je potrebu za odvojenim naučnim prostorom, oslobođenim crkvene kontrole, daleko manje urgentnom nego što je to bio slučaj u Francuskoj. Osim toga, odsustvo snažne centralne vlasti u Republici kočilo je razvoj privilegovanih akademija. Rašireni uticaj nauke dogodio se kasnije u Holandiji

nego u Britaniji i u elitističkoj francuskoj akademskoj kulturi. Kako je pokazao Vejnont Mejnhart [Wijnand Mijnhardt], u Holandskoj Republici, baš kao i u Engleskoj, Škotskoj i Nemačkoj, druga polovina veka je bogatija od prve društvima svih vrsta, naročito onih u čijoj žiži su bili nauka i, kasnije, utilitarizam.⁴³ Ipak, istoriografija koja se bavi društvenošću u tim mestima ne ukazuje na povećanje „maskulinizacije“ javne sfere ni u jednom od njih. Prema tome, ili je francuski slučaj istinski izuzetan, pa onda *to* treba objasniti, ili je maskulinizacija koja se trenutno postulira za sedamdesete i osamdesete godine osamnaestog veka hipoteza koja se mora opovrgnuti.

Maskulinizaciju ne treba brkati sa uvođenjem aristokratskih vrednosti. U Francuskoj je i besposlena i vojna aristokratija, često uz vladinu podršku, kontrolisala nacionalnu i provincijske akademije koje su se bavile matematičkim i eksperimentalnim naukama, kao što je posle 1773. godine pokušala da kontroliše i masonski pokret.⁴⁴ Koliko god da ih je sputavao drugi stalež, društva i lože ipak pripadaju novoj i sve široj francuskoj javnosti. Akademije su, međutim, zbog pokroviteljstva države koje su uživale, bile među najlojalnijim pristalicama monarhije.⁴⁵ Aristokratsko vođstvo je uticalo i na prirodu nauke kojom su se bavili u njima. Intelektualni život francuskih akademija i tehničkih škola bio je uočljivo više matematički i teorijski nego što je bio slučaj sa druge strane Lamanša. U Edinburgu, Mančesteru, pa čak i Londonu, suvereno su vladale primenjene i mehaničke nauke, sa posledicama koje neposredno uviru u kulturne korene rane industrijalizacije.⁴⁶

Ali ni u Edinburgu ni u Parizu procvat javne sfere ne treba tumačiti kao poraz žena. Do sedamdesetih i osamdesetih godina osamnaestog veka i Francuskinje su, predvođene *la noblesse*-om, pronašle način da pristupe novoj nauci, odvojenoj od zvaničnih akademija ili nacionalnih naučnih društava, poput svojih zakonski slabije zaštićenih britanskih i holandskih savremenica. Eksploziju mesmerističkih društava u Francuskoj, sa članstvom

43 Wijnand W. Mijnhardt, *Tot Heil van't Menschdom. Culturele geootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam: Rodopi, 1987); i o holandskim čitalačkim navikama, Joost J. Kloek i Wijnand W. Mijnhardt, *The Ability to Select: The Growth of the Reading Public and the Problem of Literary Socialization in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, u Ann Rigney i Douwe Fokkema, ur, *Cultural Participation: Trends since the Middle Ages* (Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1993), 51-62.

44 Ono što sledi rezimira argument koji je detaljnije iznet u Margaret C. Jacob, *Living the Enlightenment: Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe* (New York: Oxford University Press, 1991).

45 O tome kako je ovo funkcionisalo čak i u francuskim kolonijama, videti James E. McClellan III, *Colonialism and Science: Saint Domingue in the Old Regime* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992).

46 Videti Terry Shinn, *Science, Tocqueville, and the State: The Organization of Knowledge in Modern France*, *Social Research* 59 (Fall 1992): 533-566.

žena iz visokih krugova i visokog porekla, treba posmatrati kao deo istorije zapadne demokratizacije. Kao u slučaju članstva žena u masonskim ložama, takvo učešće protivreči ideji da je do osamdesetih godina osamnaestog veka francusko građansko društvo bilo upečatljivo maskulinizovano. Bilo bi zadrto poricati značaj francuskog Masonskog pamfletskog rata koji je eksplodirao osamdesetih godina osamnaestog veka oko značenja jednakosti i njenog protezanja tako da uključi i žene.⁴⁷ Umesto da se francuski egalitaristički pokret, koji je vodio sukobima devedesetih godina osamnaestog veka, zamišlja kao signal prvog poraza žena u modernoj demokratskoj politici, dokazi, kada se sagledaju uporedno, ukazuju upravo na suprotno. Pojava javne sfere stavila je ženska prava na dnevni red Zapada, baš kao što je predkazala sve druge borbe oko značenja i iskrenosti demokratskih praksi sa kojima i dalje živimo. Ukoliko ne odbacite mesmerizam kao namernu podvalu – i tako se upustite u vigovstvo koje je nekada bilo pomodno u istoriji nauke – i ukoliko ne klasifikujete Francuskinje u redovima masona kao nebitne ili samoobmanute, morate da priznate da su Francuskinje sedamdesetih i osamdesetih godina osamnaestog veka bile bučno i agresivno samosvesne u pogledu svog prava na građanski život. Njihovu agresiju pokretalo je proživljeno iskustvo postojanja u javnoj sferi, bez obzira na to koliko muškaraca ju je izumelo ili pokušalo da je kontroliše. Prostor se, poput etra i vremena (ali za razliku od metafora koje se trenutno koriste da ih opišu), ne može rodno odrediti.

Francusko iskustvo zaista izgleda sasvim drugačije od britanskog ili holandskog upravo po stepenu ogorčenog prepiranja koje je obeležilo i javni diskurs i društvenost u poslednjoj četvrtini veka. Razlike koje se čine očiglednim u Francuskoj stvarno zahtevaju pažnju, ali iz uporedne perspektive. Masonske lože, sa svojim britanskim poreklom i kontinentalnim varijacijama, pogodne su upravo za jednu takvu perspektivu. U svim razdobljima osamnaestog veka masonstvo je bilo podložno širim društvenim i političkim napetostima. To se može videti u holandskim ložama pedesetih godina osamnaestog veka, kada su se Amsterdam i Hag sporili oko nacionalnog identiteta i nacionalnog vođstva. Šezdesetih godina osamnaestog veka neke lože u Engleskoj su očigledno bile pod uticajem vilksovskog⁴⁸

47 Radi jednostavnog pristupa velikom broju ovih traktata, videti zbirku mikrofiseševa *Freemasonry. Early Sources on Microfiche, 1717-1870. From the Grand Lodge Library in The Hague*, Interdocumentation, Inc. Leiden, Holandija, stavke FVR-43.1/1; 43.3/1; 43.5/1; 43.12/1; 43.13/1; za podatke o loži iz 1751. u Hagu videti 43.4/1. Zbirku pripremila autorka ovog teksta.

48 Džon Vilks (John Wilkes) (1725-1797), engleski političar i novinar; zalagao se za prava običnog naroda, posebno glasača, mada je kao član Parlamenta aktivno učestvovao u vlasti. – prim. prev.

huškanja; sedamdesetih izbija na površinu saosećanje sa američkom „stvari“ i na dnevnom redu su implikacije vere u jednakost. Značajno je da u to vreme britanski reformatori traže primanje žena u lože ali, za razliku od svojih francuskih savremenika, uopšte ne uspeavaju da postignu svoj cilj. Osim toga, bilo je holandskih loža za žene i muškarce, ali one nisu imale ni približno takav uticaj na javno mnjenje kao lože u Francuskoj. Osamdesetih godina osamnaestog veka holandske, belgijske i francuske lože pokazuju znake dubokih društvenih neprijateljstava, ali nigde ta neprijateljstva nisu dublja, niti su egalitaristički pritisci snažniji, nego u slučaju Francuske.

Pošto je u francuskoj historiografiji masonstvo bilo sporna tema još od Francuske revolucije, kvalitet i kvantitet skorijih naučnih radova veći je od onoga koji se može pronaći na engleskom jeziku: jednostavno, znamo više o francuskim ložama. U svim slučajevima lokalnih studija, u Tuluzu, Strazburu, Bunu, Lionu i Parizu, u francuskim ložama vidimo jedan stepen društvene mržnje i paranoje koji prevazilazi sve što sam pronašla ma gde drugde u zapadnoj Evropi. Aristokratsko vodstvo francuskih loža želelo je prostranu javnu sferu i živo građansko društvo koje bi uređivala i kontrolisala Velika loža Francuske. Ona je to i činila putem mesečno, čak sedmično, štampanih okružnica, nagrada dobrotvora za muškarce i žene molitelje, te putem nacionalnih skupština koje su popunjavali delegati iz svih krajeva zemlje, ali su glasali individualno a ne po pripadnosti. Velika loža je insistirala na pravu da odobrava društveni sastav svake provincijske lože, upravo u trenutku kada se članstvo širilo i produbljivalo u svim smerovima. Vlast se takođe mogla nametnuti propisivanjem rituala i – što je najznačajnije, a čoveku dvadesetog veka najteže da razume – dodeljivanjem masonskih činova, zajedno sa njihovim detaljno razrađenim, kvazi-mističnim ritualima, visokim članarinama i banketima. Aristokratsko vodstvo Velike lože pokušavalo je, kako kaže, da uspostavi „veliku Republiku... [sa] vrlinom u osnovi“.⁴⁹ Kritičari loža govorili su da „administrativna vlast postaje imperijalna despotija, a dobrovoljno pokoravanje masona ropstvo“. U stvari, do sedamdesetih godina osamnaestog veka prosvećeno i aristokratsko masonsko vodstvo u Francuskoj pokušavalo je da iskoristi predstavničke institucije i pozivanje na javno dobro da bi unapredilo sopstvene interese. Iako su vođe prihvatile da nekim ženama, poželjno je plemenitog roda, mora biti dopušteno da pristupe bratstvu, protivile su se drugim demokratskim inovatorima osamdesetih godina osamnaestog veka kao opasnim entuzijastima. Kako je primetio jedan kritičar, aristokratske vođe su se „umotale u

49 Uvodna rečenica u raspravi između Velike lože i jedne pobunjeničke lože, [Anonim,] *Mémoire contre le projet d'établissement d'une nouvelle Loge à l'O... de Rochefort*, datirano na 19. dan 8. meseca 1776; potpisali su braća Žile [Gillet] i Ševalje [Chevallier].

plašt opšteg dobra⁵⁰. Skoro sto godina ranije, kao što ćete se prisjetiti, erl od Stamforda je bio osmislio sličnu ideološku strategiju.

I privatne i javne interese bilo je teže artikulirati u zemljama poput Francuske, gde su država i zakonski zaštićeni staleži predstavljali zamišljeno jedinstvo svih interesa. Bilo je teže zamisliti kako izgleda biti pravi republikanac, a kamoli demokrata, bez pristupa republikanskim političkim tradicijama ili onom korpusu političke teorije koju je iznedrilo proživljeno iskustvo i koji se pronalazi u spisima teoretičara kao što su Harington [Harrington], Milton [Milton] i Vinstenli [Winstanley], kao i u svakodnevnim propovedima muškaraca i žena kveкера, pripadnika sekti i čak entuzijasta. Za razliku od Edinburga i Haga, u Parizu su sudovi bili moćniji, cenzura oštrija, a sistem nagrada i privilegija funkcionisao je tako da proizvodi solidarnost sa prvim i drugim staležom, čak želju da se kupi udeo u njihovoj, titulom obezbeđenoj, sigurnosti. Bilo je teže osporiti patrijarhalne institucije u apsolutističkim državama, a sedamdesetih godina osamnaestog veka, kada je francusko građansko društvo prošireno novim muškarcima i još novijim ženama, rezultat je bio sukob i razdor duž klasnih i rodnih linija. Ne treba da pobrkamo prepiranje sa porazom, ili da omalovažimo ono što je živa javna sfera omogućila i muškarcima i ženama.

Neke američke istoričare – možda zbog naše tradicije intelektualne istorije, zbog shvatanja teoretičara preozbiljno – rukovode teorijski domašaji, a ne istorijski izvori, i oštriji su prema javnoj sferi u francuskom *ancien régime* nego što komparativni pristup sugerise da bi trebalo da budu. Trenutno u nekim krugovima američki naučni rad deluje neobično prijemčiv za teorije evropskog kontinentalnog porekla, koje krive zastupnike i apostole moderne, a ne oligarhe i apsolutiste, za neuspehe prosvetiteljstva i Revolucije. Ne brkamo li možda istorijsku stvarnost sa predstavama o njoj koje su izmislili moderni filozofi, prepuštajući se filozofskom znaku odvojenom od onoga što bi moglo da bude istorijski označeno? Kada preuzmemo antiliberalne teorijske recepte i zaboravimo njihove dvadesetovekovne asocijacije, ne projektujemo li možda na prošlost vlastite frustracije sadašnjicom u pogledu brzine ili mogućnosti reforme, kriveći one koji bi trebalo da budu naši usvojeni preci i prijatelji, a zaboravljajući zlobu neprijateljā koji bi stavili brnjicu prosvetiteljstvu i kontrolisali pristup javnoj sferi tako da osiguraju svoju neprekidnu, u potpunosti lično uživanu hegemoniju? Kuditi prosvetiteljstvo i videti ga kao izvor dvostruke represije, zapravo kao zamku postavljenu naivnom potražiocu prava ili pristupa građanskom životu, znači prihvatiti aspekte najekstremnije retorike ovog veka.

50 Fraza potiče iz pisma koje je iz Pariza napisao jedan strazburški mason koji je upravo prisustvovao svadi u Velikoj loži; Archives municipales, Strasbourg, Box 13/31, 10. jun 1786, od Salivea [Salivet] Maršanu [Marchand], koji je majstor jedne strazburške lože.

Mada je Kant [Kant] rekao neke veoma glupe stvari o ženama, um nije muška konstrukcija. Pre će biti da je, delom i zbog onoga što je Kant napisao, naš um univerzalno prisutan u svakome. Osim toga, njutnovska metafizika koja leži u osobenoj osnovi kantovskih koncepata – jednakost sve materije u pokretu u vakuumu svemira – najčvršći je mogući temelj na kojem bi demokratska teorija mogla počivati. Spinozisti, demokrate i masoni, poput Lesinga [Lessing], činili su Kanta veoma nervoznim s dobrim razlogom.⁵¹ Postojala je logika izravnavanja u naučno zasnovanom materijalizmu, kako je Toland [Toland] prvi istakao. Ipak, ako istorizujemo Kanta i druge *philosophes*, kao i njihove salone, društva i lože, još uvek otkrivamo mesta slobodnija od onih koje bi dvorani ili sveštenici u Pruskoj ili Parizu ikada mogli odobriti.

Lično sam uvek bila naklonjenija protestantskom Severu nego katoličkom Jugu, ne zato što više volim englesku hranu i holandsko vreme, već zato što sam u mladosti unekoliko predozirana sveštenicima i apsolutističkim dogmama.⁵² Ako imate, međutim, kao ja, višak republikanaca u porodici – ne plašite se, mislim na irsku vrstu – onda možda i vi više volite radikalno i nepokorno prosvetiteljstvo nego njegovu umerenu i civilizovanu verziju iz pariskih salona i možda vam je, kao i meni, ugodnije sa tajnim publicistima, radikalnim vigovcima, hugenotskim izbeglicama, panteistima, pornografima, holandskim jakobincima, ženama masonima – čudacima svake vrste i opisa⁵³ – čak i sa malim preduzetnicima koji posluju ugljem i sa inženjerima. Osećam se neugodno sa velikim *philosophes* i njihovim nepoverenjem prema svemu neelegantnom i običnom. Ali oni su dali sjajan i presudan doprinos političkoj kulturi iz koje su proizašle demokratske revolucije protiv apsolutizma i oligarhijske vlasti. Ono što je ujedinilo prosvetiteljstvo i dopustilo idejama nepokornih, kao i otmenih, da pređu svaku nacionalnu granicu bilo je poznavanje njihove alternative: svet u kojem su vladali cenzori a pristup štampi bio zakonski ograničen, svet u kojem su se posebni interesi i oligarsi mogli skrivati iza pravne ruke države ili monopolizovati javnu sferu, svet u kojem su reformatori morali da odsluže kaznu u Bastilji, da se osvrću preko ramena zbog policijskih uhoda ili da žive blizu granice i putuju u inostranstvo u strahu za svoju slobodu.

51 Za ovu kontroverzu, videti John H. Zimmato, *The Genesis of Kant's Critique of Judgment* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), poglavlja 11 i 12.

52 U koledžu na kojem sam diplomirala 1964. godine studenti koji su se upisali na kurs o osamnaestom veku morali su da dobiju dozvolu lokalnog biskupa (u Bruklinu) da bi čitali određena dela Voltera [Voltaire] i drugih francuskih filozofa. Za kurs o engleskoj književnosti sedamnaestog veka bila je potrebna dozvola da bi se čitala verzija Biblije kralja Džejsa [King James]. Indeks zabranjenih knjiga ukinut je 1965. godine.

53 Opis dugujem Lin Hant [Lynn Hunt].

Prosvetiteljstvo, barem prema mom mišljenju, nije samo mentalni prostor u prošlosti, u kojem možemo uočiti opasnosti ili propuste demokratije. Nije ni mesto na kojem vežbamo svoje profesionalne veštine kao istraživači i teorijom podstaknuti tumači – mada takvi motivi mogu biti dovoljni za periodične izveštaje o aspektima prosvećene kulture. Prosvetiteljstvo je prvenstveno izvor naše strasti da istorizujemo, kritikujemo, da pronalazimo ono sebstvo čiji identitet podrazumeva razgovor u javnoj areni. Ovo naučno društvo (ASECS), kao i svako drugo, samo je deo modernog građanskog društva. Ono postoji i cveta, čak obeležava i godišnjice, zato što su se vigovci, naučnici, *salonnières*, novinari, *philosophes* i slobodni zidari osamnaestog veka usudili da iskorače u novo mentalno okruženje, u ono što mi sada nazivamo građanskim društvom i javnom sferom. Time su svi- ma nama ostavili u nasleđe dug koji tiho vraća svaki otvoreni skup, svako javno predavanje i svaka slobodno objavljena knjiga.

Preveo *Predrag Krstić*